

комунікативно-ситуативних вправ, а також засоби формування загальнолюдських морально-етичних норм та духовних цінностей мовної особистості.

Література

1. Мельничайко В.Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: Посібник для вчителів. – К.: Рад. школа, 1986. – 168 с.
2. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів / За ред. проф. М.І.Пентиліюк. – К.: Ленвіт, 2005. – 400 с.
3. Пентиліюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови // УМЛШ. – 1999. – №3. – С. 8–10.
4. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Українська мова 5–12 класи / За ред. Л.В.Скуратівського. – Київ–Ірпінь: Перун, 2005. – 176 с.
5. Скуратівський Л.В., Шелехова Г.Т. Концепція підручника рідної мови (української) 5–11 класи // Українська мова і література в школі. – 2000. – №3. – С. 5–7.
6. Шевцова Л. Активізація пізнавальної діяльності учнів шляхом застосування ситуативних завдань // Дивослово. – 2001. – №12. – С. 43–45.

О.В.Банзерук

Вивчення стилістики у школі

Донедавна стилістика як окрема дисципліна у шкільній програмі не виділялась і відповідно не вивчалася.

Лева частка шкільної програми припадала на долю граматики, яка розкривала закономірності розвитку мови, демонструвала учням її структурні закономірності та різноманіття форм. Інакше кажучи, реалізувався переважно теоретичний аспект академічного курсу мови, а вироблення вмінь і навичок практичного володіння цими знаннями відсувалося на другий план. Тому для більшості учнів рідна мова, на жаль, була лише сукупністю сухих правил, формул і схем. Складність і затеоризованість у викладі навчального матеріалу, шаблонність та репродуктивність у його відтворенні й сприйнятті не потребували якихось значних інтелектуальних зусиль і напруження розумової діяльності [2, с. 4].

Щоправда, останнім часом було здійснено спробу усунути надмірну ускладненість матеріалу, приділити більше уваги формуванню

мовленнєвих умінь і навичок шляхом уведення окремого розділу шкільної програми – розвитку зв'язного мовлення.

Цей підхід до викладання рідної мови чітко реалізовувався у наявних підручниках і шкільних програмах. Так, у 50–70-х роках посібники містили адаптований до рівня учнів академічний курс української мови, який мав на меті розвиток лінгвістичної компетенції учня й удосконалення вмінь і навичок грамотного письма.

Підручники 80–90-х років, крім цього, уміщували матеріал з розвитку зв'язного мовлення, на опрацювання якого відводилася лише чверть навчального часу. За першим зі згаданих посібників навчалися ми з вами у школі, за другими – вивчали методику викладання української мови в інституті (тоді ще педагогічному).

Підручники початку XXI ст. відбивають сучасні освітні тенденції. Зокрема, збільшення кількості годин на вивчення мови в старших класах, посилення комунікативної лінії, уведення в програму елементів риторики, культури мови і стилістики. Тож сьогодні спостерігаємо розширення й поглиблення курсу рідної мови основами практичної риторики і стилістики та культурологічною змістовою лінією [3, с. 20].

Вимоги до сьогоденної мовної освіти сформульовано в ряді програмових документів: Концепції мовної освіти 12-річної школи, Концепції навчання рідної (української) мови, Концепції когнітивної методики навчання української мови, Концепції підручника з рідної мови, у програмі курсу "Рідна мова", – розроблених фахівцями найвищого рівня – Лабораторією вивчення української мови Інституту педагогіки АПН України. Завдання нової школи – виховати всебічно розвинену особистість, яка володіла б мовою практично: вільно, досконало, доречно. "Курс рідної мови має набути комунікативно-практичного спрямування, навчити школярів комунікативно виправдано користуватися рідною мовою в різних видах мовленнєвої діяльності" [2, с. 4].

У світлі сказаного шкільний підручник XXI ст. повинен ґрунтуватися на функціонально-комунікативній основі з опорою на кращі здобутки національної і світової культури, гармонійно поєднувати всі види мовленнєвої діяльності – аудіювання, говоріння, читання і письмо. Однак у нових підручниках повинна з'явитися ціла система роботи з формування творчих здібностей учнів і їх емоційно-ціннісної сфери [7, с. 7; 8, с. 71].

У нинішній школі навчання мови має бути спрямоване на активне, правильне й доречне застосування у щоденному спілкуванні. Одним із завдань чинної програми для середньої загальноосвітньої

школи є вироблення "уміння й навички комунікативно виправдано користуватися засобами мови у різних життєвих ситуаціях під час сприймання, відтворення і створення висловлювань з дотриманням українського мовленнєвого етикету" [5, с. 4].

Отже, в сьогоденній мовній шкільній освіті зміщено акцент із теоретико-лінгвістичного на функціонально-стилістичний підхід до вивчення рідної мови, який передбачає розвиток у школярів стилістичних умінь і навичок, розширення відомостей із теоретичної стилістики, застосування азів практичних риторики та стилістики, культури мови на кожному уроці, а не лише на окремих годинах із розвитку зв'язного мовлення.

Програма курсу рідної мови передбачає формування в учнів таких стилістичних умінь:

1. Виявлення мовних засобів у зв'язному тексті, з'ясування їх стилістичного забарвлення.
2. Характеристика стилів мови і їх специфіки.
3. Добір синонімів, антонімів, омонімів, паронімів до поданих лексем залежно від стилю мови і комунікативної ситуації.
4. Здійснення стилістичного аналізу тексту (власного і чужого).
5. Створення текстів різних стилів, видів і жанрів за поданою схемою.
6. Аналіз, редагування й удосконалення висловлювання в різних стилях, видах і жанрах [5, с. 5].

Для того, щоб робота над виробленням цих умінь набула системного характеру, потрібно її проводити, уплітаючи в лінгвістичну, культурологічну, комунікативну та діяльнісну змістові лінії уроку, підкріплювати теоретичний матеріал стилістичними вправами з різних розділів.

Розглянемо орієнтовний зміст таких уроків.

На відміну від фонетики й орфоєпії, лексики і фразеології та граматики, які вивчаються у шкільному курсі, стилістика розглядає виражальні можливості мовних одиниць цих рівнів – звуків, фонем, лексем, фразеологізмів, морфем і синтаксем – у текстах наукового, офіційно-ділового, публіцистичного, розмовного, художнього, епістолярного та конфесійного стилів мови з метою з'ясування особливостей кожного з різновидів. Разом зі згаданими розділами стилістика становить "систему систем" національної мови.

Безперечно, найбільшим стилістичним потенціалом володіють лексика, фразеологія та синтаксис, що зумовлене різноманітністю лексичних і стилістичних значень слів і багатобарв'ям синтаксичних конструкцій. Проте кожний розділ шкільного курсу мови придатний

для стилістичної роботи [1, с. 222]. Так, у вивчення звукового складу може бути органічно вплетена фоностилістика – розділ стилістики, який вивчає стилістичні можливості звукової структури мови в художньому стилі мови. Засоби фоностилістики: звукова анафора й епіфора, асонанс, алітерація, рима, ритміка – розглядаються на високохудожніх прикладах – фрагментах поетичних і прозових творів кращих майстрів красномовства, які вивчаються в курсі української літератури. Принагідно можна працювати над фонетичними синонімами (чи варіантами) типу: ворота – врата, посміхатись – посміхатися, брівоньки – бровоньки, Україна – Вкраїна тощо.

Лексична стилістика представляє функціонально-стилістичну диференціацію словникового складу мови на стилістично нейтральні і стилістично забарвлені одиниці; визначає види забарвлення (емоційне чи функціональне, книжне чи розмовне); аналізує виразові можливості архаїзмів, історизмів, старослов'янizmів, неологізмів, okazіоналізмів, термінів, діалектизмів, розмовно-просторічної, арготичної, жаргонної лексики у текстах різних стилів та жанрів.

Паралельно ведеться робота над ідеографічними (типу оплески – аплодисменти, лінгвістика – мовознавство, водограй – фонтан, вітрило – парус) і стилістичними синонімами (на кшталт говорити – паякати, базікати; вогонь – ватра, кострище і т.п.).

Навчальний матеріал із фразеології (поняття про фразеологію, фразеологічний зворот, типи фразеологізмів: фразеологічне зрощення, фразеологічна єдність, фразеологічне сполучення) може супроводжуватися з'ясуванням лексичних значень фразеологізмів, визначення їх джерел (народна мова, професійно-виробнича сфера, міфи Давньої Греції, фразеологізми біблійного походження, крилаті вислови видатних людей, прислів'я, приказки). Теоретичні відомості доречно доповнити добором фразеологічних синонімів і антонімів, вправами на пошук фразеологічних відповідників з російської мови, визначенням стилістичного забарвлення фразеологізмів у різних текстах.

Розглядаючи теоретичний матеріал про словотвір і способи творення слів – морфологічні (суфіксальний, префіксальний, префіксально-суфіксальний, безафіксний, основоскладання, аббревіація) і неморфологічні (морфолого-синтаксичний, лексико-семантичний, лексико-синтаксичний), – доречно його підкріпити демонстрацією стилістичних можливостей афіксів (префіксів, суфіксів, постфіксів), складних і складноскорочених слів у книжних і некнижних стилях, з огляду на їх специфіку.

Відомості з морфології доцільно супроводжувати практичним матеріалом зі стилістичної морфології, спрямованим на з'ясування багатого виражального резерву граматичних форм усіх частин мови в текстах різних стилів. Увагу учнів привертає стилістична роль категорій роду, числа, відмінка іменників; стягнених і нестягнених, повних і коротких, ступеньованих і неступеньованих форм прикметників; словозмінних паралельних форм займенників; категорія виду, часу, способу дієслів тощо.

Роботу над стилістичною морфологією і словотвором продовжать вправи на добір граматичних синонімів (типу тверда – твердая, батьку – батькові, граблів – грабель, хочемо – хотим) і визначення їх стилістичного значення.

Актуалізація опорних знань про словосполучення і речення відбувається на основі стилістичного синтаксису. Старшокласники повинні знати, що цей розділ курсу української мови володіє найширшими виразовими можливостями, проте на відміну від одиниць фонетики, лексики, фразеології, морфології та словотвору, у яких є яскраве стильове і стилістичне забарвлення, синтаксис їх не має. Доречно говорити про деякі обмеження у використанні окремих конструкцій чи зворотів у певному різновиді мовлення, а не конкретному функціональному стилі [6, с. 35]. Школярі дізнаються про стилістичний потенціал різних синтаксичних структур: простого (повного/неповного, одно/двоскладного, поширеного/непоширеного), ускладненого (звертанням, вставною і вставленою конструкцією, прямою мовою і цитатою, однорідністю, відокремленнями – додатків, означень, прикладок, обставин); складного (сурядного, підрядного, безсполучникового, з різними типами граматичного зв'язку) речень; періода, надфразної єдності.

Сильна виражальність, крім цього, закладена у способах вираження членів речення, синонімії форм присудка, порядку слів; способах інтонаційного оформлення та модальності; синонімії прийменникових і безпрійменникових речень; конструкцій із дієприкметниковими й дієприслівниковими зворотами, їх російських та українських відповідників.

Першим етапом засвоєння набутих учнями знань із стилістики має бути виконання усних вправ, спрямованих на розвиток усного мовлення. Усні завдання значною мірою пов'язані з виразним читанням, зокрема, інтонування речення та його компонентів; демонструють явище милозвучності мови, виразність звукового оформлення поетичного і прозового мовлення; закріплюють навички стиліс-

тичного аналізу текстів різних стилів; визначають стилістичні відтінки значень слів.

На другому етапі роботи з розвитку писемного мовлення старшокласники активізують уміння і навички редагування речень зі стилістичними й нестилістичними помилками, конструюють висловлення та тексти за поданою темою в різних стилях і жанрах; удосконалюють стиль написаного [6, с. 8].

Отже, сьогодні функціональна стилістика виступає необхідною структурною складовою шкільного курсу української мови. Кожен його теоретичний розділ має органічно доповнюватися матеріалом зі стилістики та завершуватися системою стилістичних вправ, усних і письмових, спрямованих на вироблення у школярів стилістичних умінь та навичок, а відтак на розвиток змістовного, правильно побудованого, комунікативно виправданого, багатого, виразного, доречного в тій чи іншій ситуації мовлення.

Література

1. Беляєв О.М., Мельничайко В.Я. Методика вивчення української мови в школі. – К., 1987. – С. 222–232.
2. Донченко Т.К. Про концепцію вивчення рідної мови в школі // Українська мова і література в школі. – 1993. – №1. – С. 3–4.
3. Ключек Г.І. Якби ви вчилися так, як треба... // Українська мова і література в середніх школах, ліцеях, гімназіях. – 2002. – №1. – С. 14–42.
4. Луценко В. До вивчення функціональної стилістики в 5–9 класах загальноосвітньої школи // Українська мова та література в школі. – 2006. – №1. – С. 7–10.
5. Рідна мова. 5–11 класи: Програма для загальноосвітніх навчальних закладів (Л.В.Скуратівський, Г.Т.Шелехова, В.І.Новосьолова). – К., 2001. – 94 с.
6. Семчук Дарія. Курс практичної стилістики та культури мовлення: Навчальний посібник для старшокласників // Українська мова і література. – 2003. – Ч. 21–23, червень. – 61 с.
7. Скуратівський Л.В. Концепція мовної освіти 12-річної школи (українська мова). Проект // Українська мова і література в школі. – 2002. – №2. – С. 4–10.
8. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів / За ред. М.Пентиліюк. – К., 2005. – С. 69–72.